

Koning Lodewijk Napoleon in Assen

Hoewel het dorp Assen weinig voorstelde, was het niettemin de hoofdplaats van het zelfstandig departement Drenthe. Op één van de rondreizen die Lodewijk Napoleon maakte om zijn koninkrijk beter te leren kennen, bezocht hij in maart 1809 ook Assen. Hij overlaadde het dorp met gunsten. Hij verleende Assen stadsrechten en schonk de nieuwbakken stad het Asserbos en een bedrag van twintigduizend gulden voor de bouw van enige nieuwe huizen. Daarnaast gelaste Lodewijk Napoleon zijn ministers zo spoedig mogelijk te onderzoeken of Assen rijp was voor de vestiging van een opvoedingsinstituut, hoe de gezondheidszorg verbeterd kon worden en wat de mogelijkheden waren voor uitbreiding van de gereformeerde kerk en voor nieuwbouw van een rooms-katholieke kerk.⁴ Daarnaast bepaalde hij dat er een plan moest komen voor een nieuw Assen: 'Decisie. Onze minister van Binnenlandse Zaken zal zich zoo spoedig mogelijk een plan ter approbatie laten voorliggen, behelsende een regulieren bebouwing der stad Assen, hetwelk plan eens aangenomen zijnde, vervolgens ten uitvoer zal gebragt worden, naarmate de stad zich zal uitbreiden, dit plan moet berekend worden op eene bevolking van 6000 menschen. Lodewijk'.⁵

Volgens *De Nieuwe Drentsche Volksalmanak* van 1899 had Assen dit allemaal te danken aan het schitterende lenteweer en de goede bui van de koning.⁶ Het lijkt echter aannemelijker dat de besluiten deel uitmaakten van een groter plan van Lodewijk Napoleon. Het economisch zwaartepunt van de Republiek had altijd in het gewest Holland gelegen. De andere gewesten en het landschap Drenthe werden door de Hollanders als achtergebleven gebied gezien. Lodewijk Napoleon wilde, onder andere uit economische overwegingen, de mogelijkheden van departementen als Brabant, Overijssel en Drenthe gaan exploiteren. Een nieuw Assen kon als knooppunt van land- en waterwegen daarbij een belangrijke rol gaan spelen.

Er is nog een tweede factor van belang. Het Bonapartisme in Frankrijk ging gepaard met een intensieve staatsbemoeyenis op het gebied van kunsten en wetenschappen. Grote projecten op dit gebied vergrootten in de visie van de Bonapartes het aanzien van de vorst. In dit licht moeten ook de plannen voor Assen worden gezien, zeker als we Giudici's uitwerking ervan in aanmerking nemen. Lodewijk Napoleon zou niet de eerste zijn die een eigen stad stichtte of verfraaide. Constantinopel, Sint Petersburg, het Rome van Paus Alexander VII en natuurlijk het Parijs van Napoleon zijn maar enkele van de vele voorbeelden waar de stad een belangrijke rol speelde in de 'propaganda' van de heerser.

De oude Hollandse steden waren doordrenkt van de resten van een roemrucht, rijk en republikeins verleden. Daarnaast waren ze vies, verkrot en onoverzichtelijk.

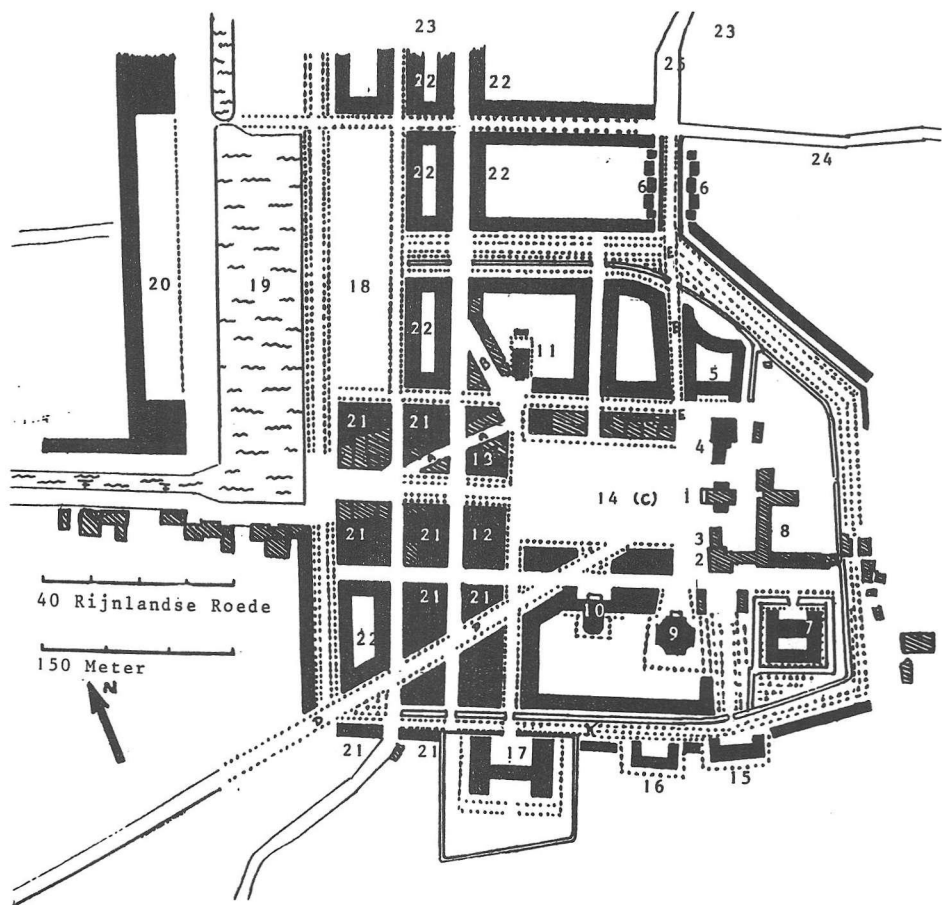
Dit moet hebben ingedruist tegen het Franse gevoel voor orde en organisatie,

dat Lodewijk zeker niet vreemd was. Drenthe had een fatsoenlijke hoofdstad nodig en Lodewijk wilde daarvoor zorgen. Hoewel Assen niet te vergelijken valt met een stad als bijvoorbeeld Amsterdam, is het niet onvoorstelbaar dat Lodewijks geldingsdrang een rol speelde bij zijn besluit Assen tot stad te verheffen en een plan daartoe te laten maken.

Een derde, niet te verwaarlozen factor, is de persoon van de landdrost van Drenthe, Mr. Petrus Hofstede (1755-1839). Sinds 1793 was hij actief in het landschapsbestuur. Hij besteedde veel aandacht aan verbetering van de medische zorg en het onderwijs, en aan de hervorming van de rechtspraak in Drenthe. Hij bereikte aanvankelijk weinig omdat hij in 1795 door de Bataafse Revolutie tijdelijk van het toneel moest verdwijnen.⁷ In 1801 was hij weer van de partij als secretaris van de Etstoel, het belangrijkste Drentse rechtscollege.⁸ In 1807 werd Drenthe departement. Hofstede werd benoemd tot landdrost en in die functie zette hij zich met veel energie in voor de ontwikkeling van Drenthe. Uit het plan voor Assen van Giudici blijkt niet welke ideeën van koning Lodewijk en welke van Hofstede afkomstig waren. Waarschijnlijk waren ze het over de meeste zaken met elkaar eens. De koning was dermate tevreden over Hofstede dat hij hem in 1809 benoemde tot landdrost van het veel grotere Overijssel.⁹ In 1814 keerde Hofstede terug op zijn oude post, als gouverneur van koning Willem I in Drenthe. Tijdens zijn gouverneurschap zou hij veel van de plannen, die in de tijd van het Koninkrijk Holland idealen waren, alsnog realiseren.¹⁰

Giudici's stadsplattegrond

Bij koninklijk besluit van 27 maart 1809 kreeg Jan Giudici de opdracht een ontwerp voor Assen te maken.¹¹ Giudici (1746-1819) was een architect van Italiaanse afkomst, die sinds 1770 in Rotterdam woonde. Het grootste deel van oeuvre bestond uit woonhuizen voor kooplieden. Daarnaast ontwierp hij verscheidene bedrijfspanden en gebouwen voor militaire doeleinden. Giudici's Rotterdamse werken zijn helaas verwoest tijdens het Duitse bombardement van mei 1940. In Schiedam zijn echter nog een aantal gebouwen van hem te bezichtigen, onder andere het Jacobsgasthuis, nu Stedelijk Museum. In de tijd van Lodewijk Napoleon hield Giudici zich hoofdzakelijk bezig met een aantal koninklijke opdrachten. Zo coördineerde hij de wederopbouwwerkzaamheden na de Leidse kruitramp van 1807 en maakte hij enkele ontwerpen voor een nieuw Leids Academiegebouw. Beroemd is zijn inrichting van de Leidse Lodewijkskerk, ontworpen in opdracht van de koning. Blijkbaar werd het werk van Giudici door de koning zodanig gewaardeerd dat hij in maart 1809 de opdracht kreeg een nieuw Assen te ontwerpen.

Giudici's Ontwerp voor Assen

Hier is slechts het oostelijke gedeelte van Giudici's eigenlijke plan afgebeeld. Het westelijke gedeelte met het koninklijk paleis komt hier niet aan de orde omdat het geen directe relatie met de stadsaanleg heeft.

De nieuw geplande bebouwing is in zwart aangegeven. Bestaande gebouwen die in het plan werden opgenomen zijn gearceerd weergegeven. De stippellijnen zijn rijen bomen. De straten die uit het 'oude' Assen behouden zouden blijven zijn met letters aangegeven: A: Marktstraat; B: Kruisstraat; C: Brink (oorspronkelijk veel kleiner); D: Torenlaan; E: Brinkstraat; F: Drentse Hoofdvaart.

De nummers worden verklaard in de legenda bij Giudici's plan:

1. Stadhuis (voormalige gereformeerde kerk)	16. Instituut voor "jonge juffrouwen".
2. Landschapshuis.	17. Koninklijke Kweekschool voor duizend kwekelingen.
3. Lokaal van het Hof van Justitie.	18. Terrein voor paardenmarkt en andere evenementen.
4. School voor chirurgie en veterinaire school.	19. Haven aan het begin van een nieuw te graven kanaal
5. Kazerne	20. Gebouwen en terrein voor het lossen en bergen van goederen en woningen van kooplieden.
6. Zestien Huizen (geschenk van de koning).	21. Blokken met huizen.
7. Tucht- en werkhuis.	22. Blokken met huizen waarachter tuinen kunnen worden aangelegd.
8. Oude gevangenis.	23. Terreinen waarop de stad eventueel kan worden uitgebreid.
9. Nieuwe gereformeerde kerk.	24. Weg naar Rolde.
10. Rooms-katholieke kerk.	25. Weg naar Groningen.
11. Synagoge.	
12. Koffiehuis/theater.	
13. Logement.	
14. Grote Markt met een standbeeld van de koning.	
15. Instituut voor vijftig à zestig jongheren.	

Op 16 september 1809 ontving de landdrost het uiteindelijke plan.¹² Het resultaat was een enorme plattegrond van ongeveer 200 bij 80 centimeter waarop met verschillende kleuren was aangegeven welke gebouwen konden blijven staan en wat er nieuw gebouwd moest worden. De nummers op de plattegrond verwezen naar een uitgebreide legenda, die bij plan werd geleverd. In deze legenda vermeldde Giudici dat de ontwerpen van de afzonderlijke gebouwen later zouden volgen.¹³

Giudici maakte in zijn plan gebruik van een aantal zaken die al in het oude Assen aanwezig waren. Het meest in het oog springend waren de beide lange zichtassen, die het dorp met het omringende landschap verbonden: de Drentse Hoofdvaart en de laan naar het Asserbos. Beide zichtassen waren gericht op het torentje van de gereformeerde kerk. Het lag voor de hand dat deze drie elementen, het kanaal, de laan en de kerk, in het nieuwe plan verwerkt zouden worden. Giudici liet de singels rond het dorp, met uitzondering van de noordelijke singel, onaangetaast, wellicht omdat ze zo mooi met bomen waren beplant. In het stratenplan bleven vooral die straten behouden die in een rechte lijn liepen, zoals de Brinkstraat, de Marktstraat en de Kruisstraat. Giudici handhaafde de volgende gebouwen: het landschapshuis, het drostenhuis, de oude gevangenis, enkele woonhuizen aan de noord- en de westzijde van de Brink en enkele huizen verspreid over de rest van het dorp.

Door de plattegrond te bekijken aan de hand van bijbehorende legenda (zie afbeelding 1) kunnen we een goed beeld krijgen van de wijze waarop Giudici de stad wilde indelen. Centraal in zijn plan lag het nieuwe stadhuis (de voormalige gereformeerde kerk) op de zichtassen van de laan uit het bos en van het kanaal (nr. 1). Het kanaal vormde de hoofdas die tot de voorgevel van het stadhuis liep. De Brink werd flink uitgebreid tot 'Groote markt'. De belangrijke zichtas vanaf de Drentse Hoofdvaart zou ruim baan krijgen door de aanleg van een brede straat van de hoofdvaart naar de markt.

Ten zuiden van het stadhuis zouden het landschapshuis en het Hof van Justitie gevestigd worden (nr. 2 en 3). Hiertoe zouden het oude landschapshuis en het drostenhuis gedeeltelijk worden gesloopt en verbouwd. Aan de noordzijde van het stadhuis plande Giudici een gebouw met eenzelfde plattegrond maar dan in spiegelbeeld. Dit nieuwe gebouw was bestemd voor 'de veterinaire school en voor de lessen van chirurgie en vroedkunde' (nr. 4). Vanaf de 'Groote markt' gezien, had Giudici hiermee een mooie symmetrische aanleg gecreëerd: centraal de voorgevel van het stadhuis, rechts daarvan het Hof van Justitie en het landschapshuis, en links het gebouw voor lessen in dier- en mensgeneeskunde. Ten noorden van het laatstgenoemde gebouw zouden kazernes voor een klein garnizoen komen (nr. 5). Ten noorden van deze kazernes waren enkele huizen gepland die met koninklijke

subsidie gebouwd zouden worden (nr. 6). In de zuidoostelijke hoek van de stad moest een tucht- en werkhuis verrijzen, omgeven door een gracht (nr. 7). De oude gevangenis ten oosten van het stadhuis bleef onveranderd (nr. 8).

Opvallend genoeg waren de kerken niet aan het centrale plein, maar een huizenblok ervandaan gepland, broederlijk naast elkaar (nr. 9 en 10). Ten noordoosten van het plein zou een synagoge gebouwd worden (nr. 11). De symmetrie aan de oostzijde van het plein werd voortgezet aan de westzijde. Aan de ene zijde van de straat naar de 'Groote markt' was een gebouw gepland waarin een koffiehuis, een aantal sociëteiten en een theater onderdak zouden krijgen. Aan de andere kant zou een 'deftig logement' komen met aan de marktzijde 'hetzelve front' als het koffiehuis (nr. 12 en 13). Op het midden van het plein zou een standbeeld van de koning worden opgericht (nr. 14).

In het zuiden waren aan de overzijde van de singel opleidingsinstituten voor jongens en meisjes, en een kweekschool (nr. 15, 16 en 17) gepland. In het westen van de stad zouden een haven en een groot marktterrein worden aangelegd (nr. 18 en 19). Het was de bedoeling dat een nieuw te graven kanaal richting Groningen op deze nieuwe haven zou aansluiten zodat Assen een belangrijk centrum voor over- en opslag van goederen kon worden. Ten westen van de haven zouden hiervoor een terrein en bijbehorende gebouwen worden aangelegd (nr. 20).

In het oosten en noordoosten van de stad plande Giudici huizenblokken (nr. 21 en 22). Deze huizenblokken werden van elkaar gescheiden door haaks op elkaar staande lanen. Dit stramien kon naar het noorden worden uitgebreid (nr. 23). Giudici gaf de mogelijkheid tot uitbreiding alleen in het noorden omdat hij het bos van Assen, dat in het zuiden lag, ongemoeid wilde laten. Bovendien lag uitbreiding naar het noorden meer voor de hand, aangezien het nieuwe kanaal naar Groningen in die richting zou lopen. Uitbreiding van de stad langs dit kanaal was het meest praktisch.

Opvallend is dat Giudici zijn stramien van huizenblokken over de nieuwe stad heen legde, terwijl de oude, diagonaal lopende straten die gehandhaafd bleven, daar niet op aansloten. Men kan zich afvragen waarom hij die straten in stand wilde houden. Wat betreft de Torenlaan was dat begrijpelijk aangezien deze laan een belangrijke stedenbouwkundige schakel vormde tussen het stadhuis en het bos. Bovendien eiste de koning dat deze laan tot op het plein zou blijven lopen. De Markstraat en de Kruisstraat daarentegen hebben geen enkele relatie met de rest van het plan. Ze hebben geen functie als verkeersader en vormen evenmin boeiende zichtassen. Ze versnipperen drie van Giudici's regelmatige huizenblokken in stukjes grond met volkomen willekeurige vormen, waarop geen enkele architect een fatsoenlijk huis zou kunnen bouwen. Het is mogelijk dat Giudici vanwege de uitvoerbaarheid van zijn plan de oude straten op de plattegrond in stand moest

laten, maar dat hij tegelijkertijd wilde aangeven hoe de stad er in zijn visie moest uitzien. Hetzelfde deed hij in het noorden van de stad, waar oude huizen nieuwe straten botweg blokkeerden. Zonder de instandhouding van beide straten zou het plan er veel beter uitzien.

Wat eveneens opvalt, is het veelvuldig gebruik van bomen als stedenbouwkundig hulpmiddel. De markt bij de haven zou bijvoorbeeld geheel met bomen omgeven worden. Ze zouden een visuele scheiding tussen de markt en het water van de haven vormen en de markt enige luwte bij storm en verkoeling in de zomer geven. Bijna een kilometer ten westen van de stad had Giudici het koninklijk paleis gepland. Van wie het idee voor een koninklijk 'zomer- of jagthuis' afkomstig was, is onduidelijk. In ieder geval onderstreept het de koninklijke status van het plan voor Assen, zoals die ook naar voren komt in de aanwezigheid van een standbeeld van de koning op de 'Groote markt'.

Voordat dieper wordt ingegaan op de theoretische ideeën die aan de nieuwe stad ten grondslag lagen, zal eerst een aantal afzonderlijke aspecten van de stad nauwkeuriger worden bekeken.

De inrichting van de stad

De stad Assen moest twee bestuursorganen gaan herbergen: het nieuwe stadsbestuur en het departementsbestuur. In de nieuwe stad zou het stadsbestuur gehuisvest worden in een eigen gebouw met een prominente plaats, namelijk aan het plein. Het zou zowel vanaf het kanaal als vanuit het bos te zien zijn. Een nieuw gebouw was niet noodzakelijk. Er kon volstaan worden met een verbouwing van de gereformeerde kerk. Deze zou in een stad met zesduizend inwoners immers toch te klein zijn. Volgens de plattegrond zou de oude kerk aan de noord- en de zuidgevel worden uitgebreid. Op deze manier zou het stadhuis een plattegrond krijgen in de vorm van een Grieks kruis, met een monumentaal zuilenportaal aan de marktzijde.

Het departementsbestuur zou zijn onderkomen krijgen in het landschapshuis, dat daartoe gerenoveerd zou worden. Net als voorheen zou het departementsbestuur de ruimte met het Hof van Justitie moeten delen. Een groter gebouw was niet noodzakelijk aangezien het de bedoeling was zo veel mogelijk bevoegdheden van de besturen van de voormalige gewesten over te hevelen naar de centrale overheid.

Zowel de landdrost als de koning waren zeer begaan met de gezondheidszorg. De koning gelastte zijn minister 'om binnen de stad Assen de nodige Genees-, heelen en vroedkundige hulp te verschaffen'.¹⁴ Landdrost Hofstede voegde daar in een brief aan de minister aan toe dat ook een 'veeartsenijkundige school' hard nodig

was. Zijn ideaal was een 'leerschool voor chirurgijns en veeartsen', een combinatie die ons vreemd in de oren klinkt. De aanwezigheid van zo'n instituut zou niet alleen goed zijn voor de gezondheidszorg, maar ook de 'populatie der nieuwe stad bevorderen'.¹⁵ Opvallend is dat er niet gesproken wordt over de stichting van een hospitaal of gasthuis. De koning en de landdrost wilden blijkbaar eerst de basis voor een goede gezondheidszorg leggen met de instelling van een opleidingsinstituut op dat terrein. Het belang dat Lodewijk Napoleon en Hofstede hieraan hechtten, komt ook tot uiting in de situering van het instituut in Giudici's plan. Het 'locaal gedestineerd voor de veterinaire school, en voor de lessen van chirurgie en vroedkunde' stond gepland naast het stadhuis op de 'Grootte markt'. Het gebouw zou dezelfde architectuur krijgen als het landschapshuis en dus in de hiërarchie van gebouwen met dit bestuursgebouw op één plan staan.

In de Bataafse Republiek bestond formeel godsdienstvrijheid. In de praktijk waren de rooms-katholieken echter nog steeds achtergesteld bij de gereformeerden. Lodewijk Napoleon wilde daarin verandering brengen, hetgeen ook in het plan van Giudici zichtbaar is. Elk geloof kreeg een gelijkwaardige plaats. De gereformeerde kerk was vanzelfsprekend de grootste, maar in aanzien en ligging waren de rooms-katholieke kerk en de synagoge beslist niet achtergesteld. De gebouwen lagen alle drie één blok verwijderd van het plein: de beide christelijke kerken ten zuiden, de synagoge ten noorden ervan. Alle drie de gebouwen waren vanaf het plein te zien.

In tegenstelling tot de kerken, maakten de gebouwen voor publieke ontspanning deel uit van de pleinaanleg. De gebouwen flankerden de toegangsstraat tot het plein vanaf de haven. Het belang van dergelijke instellingen moeten we niet onderschatten; in 1780 richtte de toenmalige drost een sociëteit op om de gespannen sfeer binnen de Asser elite enigszins te verbeteren. Via ontspanning en onderling contact moesten politieke geschillen worden vergeten. Het initiatief van de drost was niet zonder resultaat: zowel orangisten als felle patriotten stonden op de ledenlijst.¹⁶ Naast dergelijke overwegingen was het voor een nieuwe stad ook belangrijk voldoende vertier binnen de stadsgrenzen te hebben, omdat anders de elite er zich zeker niet zou vestigen.

Op 24 februari 1809, nog vóór het bezoek van de koning, schreef Hofstede aan de minister van binnenlandse zaken over de erbarmelijke staat van het Drentse onderwijs. Hofstede verklaarde het al meerdere malen onder de aandacht te hebben gebracht. Hij had de koning zelfs al een plan voorgelegd voor een instituut.¹⁷ Blijkbaar nam de koning het advies van Hofstede ter harte, want op 14 maart gaf hij te kennen dat hij een opvoedingsinstituut in Assen wilde vestigen.¹⁸ Wat exact werd verstaan onder 'opvoedingsinstituut', is niet bekend. In Giudici's plan konden drie instituten hiervoor doorgaan: de Koninklijke Kweekschool en twee

onderwijsinstellingen, één voor jonge heren en één voor jonge juffrouwen. Alle drie de gebouwen lagen aan de zuidelijke singel. Wellicht koos Giudici voor deze situering vanwege de rust van de omgeving.¹⁹ De studerende jeugd zou hier niet worden afgeleid door de drukte van de haven of de markt.

Het grootste gebouw was de Koninklijke Kweekschool. Evenals bij de gezondheidszorg wilden de koning en de landdrost de problematiek bij de basis aanpakken door te werken aan de kwaliteit van de onderwijsgegenden. De geplande omvang van de school was enorm. Gezien het aantal van duizend kwekelingen moet men een waar onderwijsoffensief in gedachten hebben gehad. Het belang van gebouw blijkt ook uit het feit dat het vanaf de markt te zien was.

In Giudici's plannen voor Assen nam de handel een belangrijke plaats in. Assen moest uitgroeien tot een belangrijk knooppunt van land- en waterwegen, waarbij de nieuwe haven uiteraard een rol van betekenis zou spelen. Deze binnenhaven zou grote afmetingen krijgen, ongeveer 285 bij 65 meter, en aansluiten op het nog te graven kanaal naar Groningen. Giudici creëerde veel ruimte voor de opslag van goederen aan de westzijde van de haven, en voor de markt was eveneens een enorm terrein gereserveerd. De haven en het nieuwe kanaal waren van levensbelang voor de groei van Assen; de nieuwe stad kon immers niet uitbreiden als er voor eventuele nieuwe bewoners geen werk was. Een economische impuls was daarom hard nodig.

De overzichtelijke stad

Giudici's Assen zou een open en overzichtelijk karakter krijgen. Vanaf de hoofdas, die van het kanaal over het plein naar het stadhuis liep, waren bijna alle functies van de stad te overzien: handel, huisvesting, onderwijs, godsdienst, bestuur, justitie, gezondheidszorg, defensie, verpozing en vermaak. Alleen de gevangenis en het tuchthuis lagen enigszins verborgen; dit waren nuttige instellingen, maar niet iets om trots op te zijn. In de zuidoostelijke hoek van de stad lagen ze het beste aangezien het niet mogelijk was de stad vanuit het zuiden, het zuidoosten of het oosten binnen te komen. Alle toegangswegen kwamen binnen in het noorden, het westen en het zuidwesten en leidden direct naar het centrale plein. Vanaf het plein was alles makkelijk te bereiken.

Het is juist deze heldere structurering die dit plan zo bijzonder maakt. Het plan lijkt op het eerste gezicht vrij eenvoudig, maar bij nadere beschouwing blijkt dat er dieper over is nagedacht. Een stad is een complexe structuur die veel functies in zich verenigt. Jan Giudici trachtte deze afzonderlijke functies zo te presenteren dat ze duidelijk van elkaar te onderscheiden waren, maar toch samen een homogeen systeem vormden. In deze opzet slaagde hij. Zijn Assen was een overzichtelijke

stad. Giudici is op dit punt waarschijnlijk geïnspireerd door het werk van Franse architecten.

In de tweede helft van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw verschenen in Frankrijk verschillende publikaties met afbeeldingen van en theorieën over bouwkunst. Enkele van deze drukwerken zijn ongetwijfeld ook in de Nederlanden terechtgekomen. Voorzover bekend heeft Giudici na 1770 Frankrijk niet meer bezocht. Hij was dus afhankelijk van wat er op papier verscheen. Het is ondoenlijk op deze plaats alle werken te behandelen waarvan de mogelijkheid bestaat dat Giudici ze kende, daarom wordt in dit artikel alleen die inspiratiebron behandeld die vrij duidelijk aanwijsbaar is. De ideeën van Giudici lijken overeenkomsten te vertonen met de denkbeelden over de stad zoals die werden geformuleerd door de Franse theoreticus J.N.L. Durand (1760-1834).

Durand was een medestudent van Jean Thomas Thibault (1757-1826), die later hofarchitect van Lodewijk Napoleon zou worden. Beiden hadden ze E.L. Boullée (1728-1799) als leermeester. Boullée heeft een aanzienlijke invloed op Durand gehad. Evenals zijn leermeester ging Durand uit van rationele principes als basis van architectuur. De uitwerking van deze principes was echter geheel verschillend. Boullée's ontwerpen waren revolutionair, maar onuitvoerbaar vanwege hun enorme omvang. Durand daarentegen behoorde tot de generatie kunstenaars die hun belangrijkste werk pas na de Franse Revolutie afleverden. Hij richtte zich zodoende minder op het verwezenlijken van grote idealen. Enerzijds is in zijn werk nog de invloed merkbaar van het Franse achttiende-eeuwse classicisme, de 'Goût grec'. Anderzijds gaf hij de aanzet tot een nieuwe manier van denken over architectuur, die tot in deze eeuw heeft doorgewerkt, door vooral het 'nut' van de architectuur te benadrukken.²⁰

Durand doceerde aan de gezaghebbende *École polytechnique* en gaf twee belangrijke tractaten uit: *Recueil et Parallèle des édifices de tout genre* (1799-1801) en *Les Précis des Leçons d'Architecture* (1802-1805).²¹ Voor ons is vooral het tweede werk *Les Précis des Leçons* van belang. Volgens Durand was het doel van de architectuur 'nuttig' te zijn voor particulieren en het publiek. Centrale begrippen waren *convenance* en *économie*. *Convenance* hield in dat architectuur elementen moet bevatten die nodig zijn om een ontwerp een hoge gebruikswaarde te geven. Het tweede begrip, *économie* had te maken met de kosten van een bouwproject. Durand veroordeelde de architectuur van vóór zijn tijd omdat hier de decoratie vaak een grotere rol speelde dan het 'nut'. Durand leerde zijn studenten dat een goede architect niet blindelings de 'ouden' moest imiteren, zoals al eeuwen de gewoonte was geweest. Durand ontwierp een methode waarmee een architect op een doelmatige en rationale wijze een gebouw kon 'samenstellen', niet gestoord door enig 'artistiek genie'.

Durand gaf geen strakke regels voor de plattegrond van de stad. De plattegrond hing immers per situatie af van 'duizend verschillende omstandigheden'. Bovendien zou men zelden de kans krijgen een geheel nieuwe stad aan te leggen.²² Voor Durand was het uiterlijk van een stad het resultaat van een samenspel van de verschillende delen: de gebouwen, bruggen, straten en pleinen. Deze afzonderlijke delen vormden een geheel, maar waren niet in een keurslijf gedrongen, zoals bij de ideeën over de ideale stad uit de Barok het geval was. De steden uit de Barok waren geordend naar allesomvattende ontwerp- en ontwikkelingsschema's. Dit hield verband met het feit dat de barokstad de macht van een absoluut heerser moest uitdrukken. De barokstad ging uit van de vorm. Durand echter zette de functie op de eerste plaats.²³ Hiermee hing samen dat de stad overzichtelijk moest zijn. De barokstad had ook natuurlijk ook een visueel aspect, maar dat had meer te maken met het prikkelen van de zintuigen en het bereiken van een teatraal effect dan met overzichtelijkheid. In het Rome van Alexander VII (1655-1667) is dat duidelijk te zien. De pelgrim kwam de stad binnen via de Piazza del Popolo met de tweelingkerken. Vanaf dat punt begon een zorgvuldig uitgestippelde route door de stad langs allerlei belangrijke monumenten, die letterlijk *teatri* werden genoemd. Het hoogtepunt en tevens het einde van de tocht was een bezoek aan Bernini's Sint Pietersplein. Dit theatrale schema was bedoeld om het pauselijk gezag te verheerlijken. Dat achter de schitterende decorwanden een vervallen, verwaarloosde stad schuilging, deed niet terzake.²⁴

Voor Durand was dit een schrikbeeld. Zijn stad had geen geheimen. Overzichtelijkheid was belangrijk voor het 'nut' en de communicatie. In Durands stad waren de huizenblokken rechthoekig en de straten kruisten elkaar in een hoek van negentig graden. Op deze manier bood Durand de stad onbeperkte groei-mogelijkheden. Het schaakbordpatroon kon steeds worden uitgebreid, afhankelijk van de bouwdrift van de particulieren. Durand pleitte hiermee voor een open planning. Voor de huizenbouw was een neutrale rol weggelegd. De stad moest volgens Durand haar gezicht ontlenen aan de openbare gebouwen, die bij voorkeur aan pleinen waren gesitueerd.²⁵ Deze pleinen dienden een belangrijke rol spelen in het openbare leven van de stad. Durand greep hiermee terug op de Oudheid; de gebouwen met een religieuze en bestuurlijke functie waren in de Oudheid over het algemeen aan pleinen gelegen. Kort gezegd, waren er dus een aantal bouwstenen waarmee een stad kon worden opgebouwd: het rechthoekig stratenplan met de mogelijkheid van open planning, het overzichtelijke plein, de openbare en particuliere gebouwen.

Durand in Drenthe

Giudici's plattegrond sloot goed aan bij Durands visie op het stadsplan. Giudici paste Durands richtlijnen toe daar waar ze voor hem bruikbaar waren. Durand gaf daarvoor ook de ruimte door te wijzen op de 'duizend verschillende omstandigheden' waarmee men te maken kon krijgen. Voor Giudici waren dat ondermeer de te handhaven elementen, zoals het kanaal en de laan naar het bos. Daarnaast hield hij rekening met aspecten die later van groot belang zouden worden, zoals het te graven kanaal naar Groningen. Langs dit kanaal kon de stad verder naar het noorden toe worden uitgebreid. Dat Giudici deze mogelijkheid openhield, komt overeen met Durands idee van open planning. Op Giudici's plattegrond, zeker op de verder geïdealiseerde versie ervan,²⁶ is een regelmatig patroon van rechthoekige huizenblokken te zien. Op de geïdealiseerde versie was nog maar één duidelijke diagonaal te zien, namelijk de laan vanuit het bos. Dat het patroon van huizenblokken naar het noorden toe konden worden uitgebreid, kreeg extra nadruk doordat de meest noordelijk getekende huizenblokken op de plattegrond langzaam vervagen. Hiermee wilde Giudici aangeven dat het stramien kon worden voortgezet.

Het feit dat de straten elkaar ontmoeten in een hoek van negentig graden, het idee van de open planning en vooral de combinatie van deze twee aspecten wijst op een sterke verwantschap van Giudici's Assen met Durands richtlijnen. Deze verwantschap blijkt ook uit Giudici's ontwerp van het centrale plein. Het plein had een strakke, rechthoekige plattegrond, waar de openbare gebouwen, zoals het stadhuis en het landschapshuis, omheen waren geplaatst. Andere openbare gebouwen, zoals de kerken, de synagoge, de kazerne en de kweekschool grensden niet direct aan het plein, maar waren er door de zichtassen mee verbonden. Met zijn eenvoudige plattegrond gaf het plein een goede verkeersdoorstroming. De duidelijke lengteas droeg bij tot de overzichtelijkheid.

Behalve bij Durand sloot Giudici met zijn ontwerp van het centrale plein ook aan bij de Nederlandse traditie. Giudici noemde zijn plein niet zonder reden 'Grote markt'. Steden zoals Delft, Haarlem en Gouda hadden als sinds de Middeleeuwen pleinen met de naam 'Markt' of 'Grote markt' en aan al deze pleinen was het stadhuis en soms de hoofdkerk van de stad gelegen. In de Nederlandse traditie was het centrale plein tegelijkertijd marktplein. Bij Durand waren deze functies duidelijk van elkaar gescheiden. Desalniettemin sloot Durands concept van het 'nuttige' plein als centrum van het openbare leven goed aan bij de bestaande traditie.

Niet alleen de ordening van Giudici's stadsplattegrond maar ook de afzonderlijke gebouwen zijn in de geest van Durand. Durand gaf in zijn *Les Précis* een beschrijving van verschillende typen openbare gebouwen en instituten. Een aantal

van Giudici's gebouwen op zijn stadsplattegrond komt sterk overeen met deze beschrijvingen. Dit geldt ondermeer voor het stadhuis. Durand gaf in *Les Précis* bijvoorbeeld een beschrijving van een raadhuis 'bedoeld voor een stad van kleine omvang'. Het gebouw had een open structuur en was aan vier kanten te betreden. Het was daarmee een zogenaamde centraalbouw, dat wil zeggen een gebouw dat aan vier zijden gelijk is.²⁷ In navolging van Durand koos Giudici voor het stadhuis van Assen ook voor een centraalbouw, in de vorm van een Grieks kruis. Eigenlijk was de directe omgeving in Giudici's plan niet ingesteld op een centraalbouw. Zijn stadhuis was slechts van één kant te benaderen, namelijk vanaf het plein. Alleen aan deze kant is dan ook een trappartij getekend. Giudici nam dus wel het idee van centraalbouw over, maar niet de achterliggende gedachte, namelijk dat het gebouw van alle kanten te benaderen moest zijn.

De situering van de onderwijsinstellingen blijkt eveneens overeen te stemmen met Durands ideeën over opvoedingsinstituten. Volgens Durand waren de Griekse gymnasia 'omringd door tuinen en een heilig bos'.²⁸ Durand stelde dat het bevorderlijk was voor de studie als het collège op een ruimtelijke manier was aangelegd in een rustige omgeving. In dit licht is het heel begrijpelijk dat Giudici de drie scholen langs de zuidelijke singel projecteerde waardoor ze aan een rustige, lommerrijke bomenlaan kwamen te liggen. Aangezien het niet de bedoeling was dat de stad in zuidelijke richting zou worden uitgebreid, bleven de scholen dus altijd door groen omringd. Zelfs een bos was in de buurt, al was het Sterrebos voor zover bekend niet heilig.

Koninklijke allure?

De overeenkomsten tussen Durands ideeën en Giudici's ontwerp lijken duidelijk. Eén gedeelte van het ontwerp is echter nog nauwelijks aan bod gekomen. Het betreft hier het zomerpaleis voor de koning met het voorplein op een half-cirkelvormige plattegrond, bijna geheel omringd door gebouwen. Bij Durand zijn voor een dergelijke aanleg geen parallellen te vinden. Durand beschreef weliswaar een paleis voor een vorst, maar de plattegrond daarvan vertoont geen enkele overeenkomst met Giudici's paleis. Wel zijn aanknopingspunten te vinden met het werk van Claude-Nicolas Ledoux, één van de belangrijkste Franse architecten van vóór de Revolutie. Hij ontving belangrijke opdrachten van koning Lodewijk XV en zijn maîtresse, madame Du Barry. Giudici's paleis doet sterk denken aan enkele ontwerpen van Ledoux.²⁹ Aangezien in dit artikel de stedenbouw centraal staat, reikt het te ver deze parallellen uitgebreid te behandelen. Het is echter opvallend dat Giudici voor het ontwerp van het paleis teruggreep naar voorbeelden van vóór de

Fransen Revolutie, terwijl zijn stedenbouwkundig ontwerp voor Assen gebaseerd is op ideeën die pas ná de Revolutie tot bloei waren gekomen.

De aanwezigheid van het koninklijk paleis wijst op de koninklijke status van het Asser plan. Het ontwerp van het paleiscomplex staat echter geheel los van de stadsplattegrond in tegenstelling tot veel stedenbouwkundige ontwerpen uit de Barok, waarbij de nadruk werd gelegd op de alomvattende macht van de vorst en juist paleiscomplexen vaak centraal stonden. Dat dit in Giudici's Assen niet het geval was, had waarschijnlijk minder te maken met de ideeën van de architect dan met de opstelling van Lodewijk Napoleon. Lodewijk was geen absoluut koning, maar een verlicht bestuurder. Het ontwerp voor Assen draaide niet om de persoon van de koning, maar om zijn ideeën over ondermeer godsdienstvrijheid, gezondheidszorg en onderwijs. Deze ideeën, gecombineerd met de denkbeelden van landdrost Hofstede, werden door Giudici met behulp van een beetje Franse theorie verwerkt in een uitgebalanceerd ontwerp. Omdat de koning al in 1810 afstand moest doen van zijn troon, kwam van de uitvoering van de plannen vrijwel niets terecht. Slechts één straat in Assen, Nieuwe Huizen, herinnert aan de goedgunstigheid van de koning. Verder rest ons niets dan een plattegrond: een ontwerp voor een stad van koninklijke allure.

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op een gedeelte van mijn afstudeerscriptie: De Asser ontwerpen van Jan Giudici, plannen voor een stad en ontwerpen voor gebouwen uit de tijd van koning Lodewijk Napoleon (Leiden 1992).
2. Alb. Oltmans, *De gemeente Assen in hare wording en ontwikkeling* (Assen 1907) 56-65.
3. Dit blijkt ondermeer uit een kaart in het Rijksarchief in Drenthe (RAD), Oude Staten Archief (OSA), inv. nr. 1550. Op deze kaart is de nieuwe laan geprojecteerd.
4. Algemeen Rijksarchief (ARA) 2.01.01.07 Staatssecretariaat onder Lodewijk Napoleon (SS LODNAP), 13 maart 1809, besluiten 10, 11, 16; 14 maart 1809, besluiten 10, 11, 12.
5. ARA, 2.01.01.07, SS LODNAP, 14 maart 1809, besluit nr. 13.
6. J.M. van Kuijk, 'Het bezoek van Koning Lodewijk aan Drenthe in 1809', *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 17 (1899) 59-61.
7. J. Heringa ed., *Geschiedenis van Drenthe* (Meppel etc. 1985) 495-496, 515-516.
8. *Ibidem*, 511; Deze Etstoel bestond uit etten, lekenrechtters. Het college stond onder voorzitterschap van de drost.
9. *Ibidem*, 518.
10. *Ibidem*, 523-529; Tijdens Hofstede's bewind als gouverneur werden in 1820 een Franse school voor jongens en in 1822 een dergelijke school voor meisjes gesticht.

11. ARA, 2.01.01.07, SS LODNAP, inv.nr. 63, nr. 27.
12. RAD, OSA, inv. nr. 1536 (536007), nr. 165, afschrift van een brief van de landdrost aan de minister van binnenlandse zaken.
13. Deze plannen werden nooit geleverd. In het Rijksarchief in Drenthe bevindt zich wel een stapel losse ontwerpen voor gebouwen van de hand van Giudici (collectie: Drents Museum). Deze werden echter pas in 1896 door een kleinzoon van de architect naar Assen gestuurd omdat hij dacht dat ze voor Assen waren bestemd. Onder deze tekeningen bevindt zich echter ook een aantal schetsen waarvan zeker is dat ze niet voor Assen, maar voor ondermeer Amsterdam en Leiden waren bedoeld. Zie ook noot 1.
14. ARA, 2.01.01.07, SS LODNAP 62/185, dd. 14 mrt. 1809, besluit 11.
15. RAD, OSA, inv.nr. 1536 (536006), brief nr. 104, dd. 5 mei 1809.
16. Heringa, *Geschiedenis van Drenthe*, 503.
17. RAD, OSA, inv. nr. 1536 (536006), brief dd. 24 februari 1809.
18. ARA, 2.01.01.07, SS LODNAP, inv. nr. 62, 14 maart 1809, nr. 10.
19. Of de plaats waar de scholen moesten verrijzen door Giudici zelf is gekozen, is niet zeker. Het onderwijs was één van de punten waarmee landdrost Hofstede zich intensief bemoeide. Hij schakelde zelfs in het geheim een andere architect in om een opvoedingsinstituut te ontwerpen omdat hij vond dat Giudici te langzaam werkte. RAD, OSA, inv. nr. 1600, brief dd. 12 juni 1809 van landdrost Hofstede aan A.M. Sorg.
20. S. Villari, *J.N.L. Durand 1760-1834* (New York 1990) 31-32.
21. De volledige titels zijn: *Recueil et Parallèle des édifices de tout genre, anciens et modernes, remarquable par leur beauté, par leur grandeur ou par leur singularité, et dessinés sur une même échelle* (Parijs 1799-1801) en *Les Précis des Leçons d'Architecture données à l'École Royale Polytechnique* (Parijs 1802-1805).
22. Durand, *Les Précis*, dl.2, 21.
23. G. van Zeijl, *De tractaten van J.N.L. Durand* (Eindhoven 1990) 105-107.
24. R. Krautheimer, *The Rome of Alexander VII* (Princeton 1990) passim.
25. Zeijl, *De tractaten*, 118.
26. Op de verder geïdealiseerde versie van de plattegrond zijn de Marktstraat en de Kruisstraat weggelaten.
27. Durand, *Les Précis*, 50-51.
28. *Ibidem*, 51.
29. De plattegrond van Giudici's paleis doet sterk denken aan Ledoux' ontwerp van het kasteel van Louveciennes uit 1773. De vormgeving van Giudici's voorplein zou geïnspireerd kunnen zijn op de plattegrond van Ledoux' zoutfabriek bij Chaux, zoals afgebeeld in diens *Architecture* (1804). Ledoux publiceerde dit boek op latere leeftijd. Na de Revolutie kreeg hij geen enkele belangrijke opdracht meer.